

JÁN PRAVDA*

DELINGVIZÁCIOU K EXPRESIVISTICKEJ KONCEPCII MAPY

Ján Pravda: Through delinguization to expressivistic conception of map. Geogr. čas. 44, 1992, 4, 1 fig., 18 refs.

At the present moment linguistic conception of map appears in the foreground, but the cartographers accept it with reservation. In an effort to find out about the reasons, an mental experiment with delinguization of one (author's) version of conception of map language based on delimitation of four language levels and subdivision of map sign (map syntagme) into morphemes and graphemes is demonstrated. It showed that after delinguization, this map conception did not disintegrate into non-homogeneous knowledge, but contrary to this, its linguistic aspect widened to such an extent that the map expressing will have to be investigated in wider coherence with other ways of human expressing.

ÚVOD

Delingvizácia je termín, ktorý sa prezentuje len teraz a chápe sa ako abstrahovanie od všetkého jazykového (jazykovedného) pri tých poznatkoch, ktoré v kartografii vznikli na základe jazykového (jazykovedného) prístupu. Inak povedané: ide o odmyslenie si lingvistického pôvodu celej koncepcie mapového jazyka, ktoré by sa navonok prejavilo aj odstránením lingvistickej terminológie z tejto teoretickej koncepcie mapy.

Abý bolo zreteľné od čoho hodláme abstrahovať, musíme si krátko pripomenúť samotnú lingvistickú koncepciu mapy.

OD INFORMAČNO-KOMUNIKAČNEJ K LINGVISTICKEJ KONCEPCII MAPY

Keď sa koncom 60. a začiatkom 70. rokov začala rozvíjať informačno-komunikačná koncepcia mapy, kartografi celého sveta ju prijímali veľmi ochotne, a ako poznamenal K.A.Sališčev, až s eufóriou [12]. Bolo to očividne preto, lebo táto koncepcia vyzdvihovala veľmi zrozumiteľné tézy o tom, že každý znak, dokonca aj každý bod mapy, sa dá považovať za informáciu a mapa za médium, ktoré prenáša tieto informácie k užívateľovi (v termino-

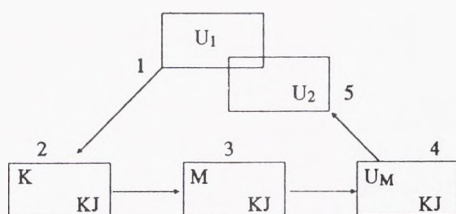
* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

lógii komunikačnej koncepcie: „vyplňuje komunikačný oblúk medzi tvorcom a užívateľom mapy“). Podľa nás to bolo aj preto, lebo táto komunikačná koncepcia vznikla po dlhom období relatívne pokojného vývinu kartografie (jej teórie a praxe). Informačno-komunikačné nazeranie na mapu oživilo, a možno povedať, že aj prebudilo kartografiu z dlhej letargie. Každému, aj tomu podpriemernému kartografovi bola hlavná téza o kartografickej informácii a o kartografickej forme komunikácie hneď jasná a prijateľná ako axióma aj bez dôkazov. Vtedy sa začínala pri tvorbe máp v širšom meradle používať aj automatizačná technika, založená na kybernetike, o ktorej sa vedelo, že teória informácií, teória komunikácie a teória systémov sú jej podstatnou súčasťou. Skrátka, rozvoj informačno-komunikačnej teórie v kartografii sa podporoval („dokazoval“) zavádzaním automatizovanej tvorby máp. Odvtedy uplynulo 20-25 rokov, automatizácia mapových procesov sa dostala do ešte vyššieho štádia, ale čo je paradoxné, informačno-komunikačná koncepcia (teória) namiesto toho, aby kulminovala alebo presvedčivo dominovala, začala ustupovať do úzadia, vytrácať sa zo stránok teoretických rubrik kartografických či geografických časopisov. Čo z nej vlastne ostalo? Jej zástancovia, nevidiac novú realitu, a hlavne fakt, že prerástla do iných koncepcií, tvrdia, že mnoho, a naopak, jej odporcovia tvrdia, že nič či takmer nič. V takýchto prípadoch je ťažké robiť arbitra, ale myslíme si, že ak oba predchádzajúce názory sú extrémne, a ak ostaneme niekde medzi nimi, potom môžeme tvrdiť, že po odmyslení si masy zbytočne nahromadenej hlušiny, z tejto teoretickej koncepcie v kartografii preda len niečo ostalo. Na stránkach Geografického časopisu sme už uviedli [9], že je to napr. výpočet miery (koeficientov) vzájomnej súvislosti, priestorovej diferenciacie, konfigurácie a pestrosti geografických javov podľa ich zobrazenia na mapách.

V rámci tejto koncepcie sa však vyprodukovalo omnoho viac poznatkov, ktoré sa nepotvrdili, alebo ktoré ostali „rozpracované“. Nepodarilo sa dobre vystúňiť kartografickú informáciu, pretože medzi základnou jednotkou teórie informácií a základnou jednotkou mapy existuje zásadný rozdiel. Nepodarilo sa definovať „ideálnu mapu“ a vonkoncom paradoxne vyznelo tvrdenie o úbytku množstva informácií na mapách menšej mierky v porovnaní s mapami väčšej mierky. Ani tvrdenie, že cieľ mapy (a z toho dôvodu aj celej kartografie) je informačný, nemožno považovať za absolutisticky správny, pretože informativnosť je funkcia a nie cieľ, pričom je to len jedna z viacerých funkcií mapy. Výpočet množstva informácií v mape (v bitoch) nám nič nehovorí o tom, či mapa s väčším množstvom takto vypočítaných informácií je aj obsahovo bohatšia, užitočnejšia, lepšia od inej mapy, ktorá má takýchto informácií menej.

Napriek týmto a ďalším nezdarom považujeme snahy o vypracovanie informačno-komunikačnej koncepcie za užitočnú etapu vo vývoji kartografie jednak pre jej „buditeľský“ charakter a jednak preto, že pripravila pôdu pre rozvoj ďalších teoretických koncepcií v kartografii, konkrétne pre štart systémovej, modelovej a z nášho pohľadu najmä jazykovej koncepcie. Vo všeobecne známej schéme prenosu kartografických informácií (obr. 1), ktorú prezentoval A. Koláčny [2], sa v etapách 2-4 predpokladalo použitie kartografického jazyka. Tento jazyk sa vysvetlil ako systém mapových znakov a pravidiel ich používania (bez ďalšieho spresnenia), čo znamená, že sa v danej koncepcii prijímal ako axióma, ktorá si nevyžaduje dokazovanie. K dnešnému obdobiu sa z tejto axiómy vyvinula celkom slušne rozpracovaná lingvistická koncepcia mapy. Fakt, že táto nová koncepcia dostala impulz z

informačno-komunikačnej koncepcie, stačil mnohým kartografom na to, aby celú jazykovú (lingvistickú) koncepciu mapy považovali za komunikačnú a práve v tom videli pokračovanie a ďalší vývin informačno-komunikačnej koncepcie mapy.

Obr.1. Známa schéma komunikácie kartografických informácií U_1 - Univerzum kartografa (tvorca mapy), U_2 - Univerzum užívateľa mapy, K - kartograf (tvorca mapy), M - mapa, U_M - užívateľ mapy, K_J - kartografický (mapový) jazyk.

Skutočnosť je však iná. Lingvistická koncepcia sa nemôže považovať za dôsledne informačno-komunikačnú, pretože sa vymyká princípom, ktoré dávajú informačno-komunikačnej koncepcii jej typický informačno-komunikačný charakter. Podľa týchto princípov by sa dalo zerať na kartografický jazyk maximálne ako na systém kódov. Kódový princíp je vhodný pre striktno definované prostredie, ale nedostatočne vystihuje skutkovú podstatu mapovo-znakového vyjadrovania, ktoré je charakteristické určitým stupňom voľnosti a radom užitočných nepravidelností. Takýmito vlastnosťami vyniká prirodzený jazyk a preto viacerí kartografi - jedni vo väčšej, iní v menšej miere - začali hľadať analógiu medzi mapovým vyjadrovaním a systémom prirodzeného jazyka. Dostali sa však tým z pôvodnej koncepcie do celkom iného - lingvistického (resp. semioticko-lingvistického) prostredia.

Prvé dôležité impulzy pre rozvoj tejto koncepcie vzišli od A.F. Aslanikašviliho [1] a L. Ratajského [11]. Vznikli v rokoch 1974-1976, t.j. v čase, kedy bola väčšina kartografov zaujatá informačno-komunikačnou koncepciou mapy. V priebehu 80. rokov sa lingvistická koncepcia mapy vykryštalizovala najmä prácami L. Nebeského [6,7,8 a ďalšími], A. Wolodtschenka [16,17,18 a ďalšími], H. Schlichtmanna [13,14,15 a ďalšími], A. A. Lutého [3,4 a ďalšími], k čomu sme sa snažili prispieť aj my [10]. Napriek tomu však nemožno konštatovať, že by si táto koncepcia získala také všeobecné uznanie, ako napr. jej predchodkyňa. V kartografickej literatúre by sa postoj k nej dal považovať skôr za zdržanlivý, čo sa dá vysvetliť ako vyčkávanie, alebo aj ako prejav nedôvery. Vyčkávanie je menej prijateľná verzia, pretože aj medzi kartografmi je dosť kriticky naladených jednotlivcov, ktorí nenechajú bez povšimnutia ani jednu čo len trochu významnejšiu myšlienku. Skôr si to vysvetľujeme ako zdržanlivosť z nedôvery. V lingvistickom prístupe jedni vidia príliš jednoduchú až triviálne priehľadnú analógiu s prirodzeným jazykom, ktorý sa im pre svoju značnú nepravidelnosť javí zrejme ako málo exaktný v porovnaní so strohosťou definovania geometrického základu mapy, iní v ňom zasa vidia zbytočné komplikácie.

Chladné prijatie lingvistickej koncepcie mapy nás priviedlo k myšlienke odmyslieť si spôsob vzniku všetkých dôležitých poznatkov, ktoré sa nazhromaždili v rámci tejto koncepcie a posúdiť, či sú schopné „žiť“ mimo nej.

Celá lingvistická koncepcia mapy nie je ešte rozpracovaná tak, aby sa o nej dalo tvrdiť, že tvorí homogénnu teóriu. O prístupe L. Nebeského možno povedať, že v ňom hrá významnú úlohu teória grafov a semiotika, prístup A. Wolodtschenka sa dá charakterizovať ako syntaktický, H. Schlichtmann si svoj prístup nazval sám ako „mapový symbolizmus“. Všetky tri prístupy (verzie koncepcie) sú otvorené, a teda nevhodné na analýzu. Za relatívne uzavretý možno považovať prístup A.A.Lutého, ale jeho analýzu nechceme skresliť našimi výhradami k jeho členeniu na podjazyky po tom, čo vymedzil ich „gramatiku“. Presvedčivejší by mal byť pokus o delingvizáciu našej vlastnej verzie koncepcie mapového jazyka - už aj preto, že spomedzi všetkých verzí sa javí ako najväčšmi lingvistická.

Z tohto dôvodu sa žiada zhrnúť jej najdôležitejšie poznatky.

NAJDÔLEŽITEJŠIE POZNATKY VLASTNEJ VERZIE LINGVISTICKEJ KONCEPCIE MAPY

Naša verzia lingvistickej koncepcie mapy sa zakladá na myšlienke, podľa ktorej celá problematika mapového zobrazovania nie je ničím iným ako uplatňovaním (fungovaním) mapového jazyka. V systéme tohto jazyka možno identifikovať štyri roviny:

- rovinu mapovej signiky,
- rovinu morfografie mapových znakov,
- rovinu syntaxe mapových znakov,
- rovinu mapovej štylistiky.

Do roviny mapovej signiky patrí problematika znakového zásoby mapového jazyka, t.j. vymedzenie mapového znaku, klasifikácia a tezurácia (cieľavedome usporiadané zhromažďovanie) mapových znakov. Mapový znak sa vymedzuje ako (grafická) jednotka mapy, ktorá má tri základné vlastnosti: formu (podobu, výzor), význam (myšlienkový obsah, zmysel) a polohu (lokalizáciu) v mape. Je to teda trilaterálna jednotka. Často však o nej uvažujeme len ako o bilaterálnej (forma + obsah, t.j. bez lokalizácie v mape) alebo dokonca monolaterálnej jednotke (forma, bez ohľadu na to, čo znamená a kde je lokalizovaná). Preto tieto prípady sa zaviedlo pomenovanie mapová syntagma (kartosyntagma). Mapové znaky chápané ako mapové syntagmy sú základnými jednotkami dvoch rovín: signickej a morfografickej. V rámci klasifikácie a tezurácie sa rozlišujú zásobníky (vzorníky, albumy, katalógy) mapových syntagiem triedených na jednoduché a zložené syntagmy (syntagmy). Jednoduché sa delia na figurálne, čiarové a areálové (plošné), zložené sa delia na diskrétnu a spojitú.

Do morfografickej roviny patrí problematika formovania mapových syntagiem, t.j. nachádzanie takej ich formy, ktorá by najlepšie vyhovovala reprezentácii ich obsahu. Je to analogické tvorbe a ohýbaniu slov v prirodzenom jazyku. Z tohto dôvodu sa mapová syntagma člení na mapové morfémy a grafémy. Mapová morféma je komponent mapovej syntagmy s relatívnou samostatnosťou v rámci grafickej a významovej subordinácie. Spravidla je nositeľom čiastkového významu. Mapová graféma je najmenšia (nedeliteľná) materiálna zložka (grafický element) mapovej morfémy, a tým aj mapového znaku; je ním

grafický motív v rámci elementárneho grafického priestoru. Na formovanie mapových syntagiem sa používajú morfografické operácie: konsociácia (združovanie), konjugácia (skladanie), distribúcia (delenie), konexácia (spájanie), afixácia (pridávanie znakových zložiek), rotácia (pootočenie), konvertácia (prevrátenie) a komplementácia (vyplňovanie), rastrovanie (rozloženie na nejakú rastrovú štruktúru), kolorácia (vyfarbenie), magnifikácia (zväčšovanie), minimizáciou (zmenšovanie), denzácia (zhustenie) a diluácia (zriedenie). Opakom formovania (syntézy) mapových syntagiem je ich analýza, t.j. dekompozícia na jednotlivé komponenty a elementy.

Základným prvkom syntaktickej roviny mapového jazyka je mapový znak ako ucelená graficko-významová a lokalizovaná jednotka. Do tejto roviny patrí problematika skladby znakov v mape. Rozlišujú sa štyri druhy mapovej syntaxe: typizačná, komponentná, stratigrafická a kompozičná. V rámci typizačnej syntaxe sa rozlišujú základné a tematické typy, subtypy a varianty syntaxe mapových znakov. Mapový syntaktický typ sa definuje ako vzor, princíp, pravidlo (paradigma) skladania znakov v poli mapy, resp. v mapovej osnove. Komponentná syntax (komponika) mapy je jej zloženie zo syntaktických elementov a/alebo komponentov. Za syntaktický element sa považuje každý jednotlivý znak, za syntaktický komponent sa považuje trieda (tematické zoskupenie) znakov mapy. Rozlišuje sa analytická (mono- až multielementná), komplexná (mono- až multikomponentná) a syntetická (regionalizačná, typizačná, valorizačná, diagnostická, prognostická, potenciálová ap.) komponika. Stratifikácia (rozvrstvenie) mapy je zloženie mapy z hľadiska jej syntaktických úrovní („poschodí“, vrstiev). Rozlišujú sa dvoj-, troj- a viacvrstvové mapy, pričom rozvrstvenie je buď zámerné, alebo imanentné. Kompozícia mapy je celkové rozmiestnenie a usporiadanie jej kompozičných elementov, komponentov až celkov. Rozlišuje sa intrakompozícia a extrakompozícia ako vnútorná a vonkajšia kompozícia mapy. Rozlišujú sa tiež kompozičné faktory, ktorými sú: (grafická) zaplnenosť, (grafické) zdôraznenie a (grafická) vyváženosť.

Do roviny mapovej štylistiky patrí problematika štýlu máp. Štýl mapy je súhrn charakteristických črt mapy. Zakladá sa na mapových štýloch, ktorými sú kompozičné elementy, komponenty až celky, podporujúce niektorú z funkcií máp (preto sa označili za funkčné štýly máp). Rozlišujú sa tri skupiny mapových štýlov: historické (štýl primitívny, antický, O-T, arabský, čínsky, portolánový, miestopisný a šrafovanie ako štýl), súčasné (štýl úžitkový, vedecký, populárny a umelecký) a individuálne až regionálne štýly (autorsko-redaktorský, vydavateľský, národný a regionálny). Na štýl mapy vplyvajú štýlotvorné faktory, ktoré sa delia na subjektívne (odborná vyspelosť tvorcu mapy, jeho chápanie témy, jeho individuálne sklony k preferovaniu a pod.) a objektívne (technická vybavenosť kartografického pracoviska, systém výrazových prostriedkov, ktoré sú k dispozícii a pod.).

Delingvizácia na prvostupňovej úrovni

Považovanie celého mapovo-znakového spôsobu zobrazovania za systém mapového jazyka, ako aj prvostupňové vnútorné delenie tohto systému na štyri jazykové roviny - to je prvá najväčšia a najtypickejšia analógia, ktorú sme odpozorovali z lingvistiky. Z celkového počtu doteraz známych jazykových rovín sme neaplikovali len fonetickú rovinu, ktorá je pre mapový jazyk nerelevantná azda dovedty, kým nezačnú vznikať tzv. zvukové alebo „hovoriace“ mapy.

Pri delingvizácii mapovojazykových rovín a niektorých poznatkov v nich si budeme pomáhať princípom endemizácie. Pod endemizáciou rozumieme skúmanie (logickú eliminačnú analýzu) na výnimočnosť, t.j. zisťujeme, či daný poznatok (termín) existuje len v lingvistike ako jej vlastný a neexistuje v žiadnej inej disciplíne (pokiaľ áno, tak len ako pôvodom lingvistický).

Signická rovina mapového jazyka (signika mapy) vznikla na základe analógie s lexikálnou rovinou (lexikou) prirodzeného jazyka. Lexika, ako je známe, je materiálna zásoba prirodzeného jazyka. V mapovom jazyku sme nevyčlenili lexémy, pretože považoval mapový znak za lexému by bola jednak otrocká analógia a jednak by to nebolo celkom správne: významová zložka mapového znaku je ekvivalentná slovu (lexéme) len asi na 30 %, vo väčšine prípadov je význam znaku na mapách ekvivalentný slovným spojeniam (syntagmám). Rovinu materiálnej zásoby sme preto nazvali signickou rovinou podľa základnej jednotky mapy (znak = z lat. signum). Z lingvistiky sme teda neprevzali ani názov, ani vnútorné členenie tejto roviny. Nebolo to ani možné, pretože základná výrazová i materiálna jednotka mapového jazyka (mapový znak) sa zásadne odlišuje od základnej jednotky prirodzeného jazyka (slova) a z tohto dôvodu je aj triedenie a rozlišovanie zvláštností mapových znakov odlišné od triedenia a rozlišovania zvláštností slov. Do mapového jazyka sme prevzali len princíp vyčlenenia materiálnej zásoby ako samostatnej problematiky - ale ten predsa nie je endemicky lingvistický. Ak nechceme použiť príklad z ekonomiky, musíme sa odvolať na všeobecnú teóriu systémov, podľa ktorej je výpočet (alebo akákoľvek evidencia) prvkov či iných „základných prostriedkov“ systému obvykle primárnou a samozrejmom záležitosťou.

Morfografická rovina mapového jazyka vznikla na základe analógie s morfológickou rovinou prirodzeného jazyka. Morfológia, ako je známe, nie je len jazyková rovina, časť jazykovedy (tvaroslovie). Vo všeobecnosti je to teória (veda) o tvaroch. Jej aplikáciu v prírodných vedách poznáme pod názvom geomorfológia, pod ktorou sa rozumie veda o tvaroch zemského reliéfu a najnovšie aj o procesoch ich vzniku. Taktiež je dobre známa aj v biológii ako náuka o tvaroch rastlinných a živočíšnych organizmov a orgánov. V našom prípade sme pred formou termínu s príponou „-lógia“ (morfológia) dali prednosť forme s príponou „-grafia“ (morfografia), čím sme chceli podčiarknuť, že v danej problematike ide o grafickú stránku mapového znaku. Keďže ani morfológia ani morfografia nie sú endemicky jazykovedné, niet na nich čo delingvizovať.

Na prvý pohľad ako veľmi silná sa vidí aj analógia medzi syntaxou (syntaktickou rovinou) mapového jazyka a syntaxou prirodzeného jazyka. Syntax však nie je endemicky lingvistický termín. Je to aj termín z logiky a rozumie sa pod ním náuka o spájaní pojmov (symbolov) do súdov (viet). Syntaxou sa označujú aj rôzne druhy skladieb, skladania (napr. aj 4. trieda gymnázia). Opäť sa zdá, že niet čo delingvizovať. Je ale pravdou, že najznámejšia je predsa len lingvistická syntax. Preto, ak chceme, môžeme sa vrátiť k alternatíve, ktorú sme mali k dispozícii už pri vzniku tejto mapovojazykovej roviny - k semiotickej syntaktike.

Nakoniec podobná situácia je aj so štylistikou, štylistickou rovinou mapového jazyka. Štýl tiež nie je len lingvistická kategória. Existuje aj vo filológii (literárny štýl), v stavebníctve a architektúre (stavebný, architektonický štýl), v hudbe, v móde (obliekaní), pri športovom výkone, pri práci a pod. Pojem (termín) „štýl mapy“ existoval už pred vznikom lingvistickej koncepcie mapy - pozri Mnohojazyčný slovník technických termínov v kartografii z r. 1973 [5]. Delingvizácia by sa aj tu minula účinkom. Okrem delingvizácie názvov mapovojazykových rovín k tejto prvostupňovej úrovni patrí i problém delingvizácie samotného termínu „jazyk mapy“, resp. aj termínu „konceptia jazyka mapy“. V týchto prípadoch odpúťanie sa od jazykového pôvodu už nie je možné bez zmeny oboch termínov. Ako uvidíme nižšie (na základe delingvizácie na druhostupňovej úrovni), delingvizovaná verzia jazykovej koncepcie mapy neostane úplne neutrálna (ničomu nepoplatná). Predbežne sa pre ňu ukazuje ako vhodné pomenovanie „mapové vyjadrovanie“ alebo „konceptia mapového vyjadrovania“.

Delingvizácia na druhostupňovej úrovni

Druhou najtypickejšou analógiou, odpozorovanou z lingvistiky pre našu verziu koncepcie mapového jazyka, bolo zavedenie kategórií mapových grafém, morfém a syntagiem (syntagmy - zložené syntagmy - sú už našim prídavkom). Grafémy, morfémy a syntagmy sú naozaj endemicky lingvistické kategórie i termíny. Ich delingvizácia si vyžaduje zriecť sa ich ako termínov, ale neznamená to, že sa ich treba zriecť aj ako kategórií. Ak budeme uvažovať mapový znak ako celok (komplex zložiek, z ktorých sa skladá ako grafický útvar), potom to, čo sme nazvali morfémami môžeme nazvať komponentmi a to, čo sme nazvali grafémami môžeme nazvať elementmi mapového znaku (nakoniec, tak sú aj definované). Pretože hierarchická postupnosť: element - komponent - celok (komplex) je typická pre systémový prístup, mohli by sme v prípade delingvizovanej koncepcie uvažovať o použití názvu „systémová“. Nasvedčovalo by tomu aj podriadené postavenie signiky, morfografie, syntaxe (syntaktiky) a štylistiky mapy ako subsystémov v rámci systému mapového vyjadrovania. Typicky systémovou však táto verzia koncepcie nie je, pretože celú mapovoznakovú koncepciu nemôžeme zredukovať len na sústavu hierarchizovaných elementov, komponentov a komplexov, na spätnoväzbové relácie medzi nimi a na niektoré ďalšie definované vzťahy, charakteristické pre systémový prístup. V prípade mapy nejde totiž o niektorý zo známych druhov systémov, správanie sa ktorých možno bezo zvyšku opísať a predvídať pomocou všeobecnej alebo kybernetickej teórie systémov. Keďže samotná delingvizovaná verzia koncepcie má pracovný bádateľský charakter, bude lepšie, ak ju

označíme ako jednu z verzí expresivistickej koncepcie, t.j. koncepcie mapového vyjadrovania. Označenie „grafematicko-morfematická koncepcia mapového jazyka“, ktoré spresňovalo druh pôvodnej lingvistickej koncepcie mapy, by sa nahradilo označením napr. „elementno-komponentná koncepcia mapového vyjadrovania“.

Základným prvkom signiky (po delingvizácii) by bol teda mapový znak - aj v tom prípade, ak by sme ho uvažovali len monolaterálne (napr. vo vzorníku mapových znakov), alebo bilaterálne (napr. v projekte legendy mapy). V oboch prípadoch by sa uvažoval ako potenciálny mapový znak, čo by nebolo až také neobvyklé (poznáme veľa prípadov zachovávanía názvu-termínu aj vtedy, keď si funkčne definovaná vec ešte neplní, alebo už neplní svoju funkciu). Namiesto termínu „syntagma“ sa dá používať termín „zložený mapový znak“ (resp. mapovoznaková zloženina, sklad a pod.). Klasifikácia potenciálnych či reálnych mapových znakov, patriaca do mapovej signiky (jednoduché - zložené mapové znaky, figurálne - čiarové - areálové mapové znaky, diskrétné - spojité mapové znaky) by si z dôvodov delingvizácie nevyžadovala žiadnu zmenu.

V morfografickom subsystéme mapového vyjadrovania (alebo jednoduchšie: v mapovoznakovej morfografii) by okrem terminologických nemuseli nastať žiadne zmeny. Vymedzenie morfografie (kartomorfografie), uvedené v predchádzajúcej kapitole, by sa po delingvizácii mohlo sformulovať napr. takto: „Do mapovoznakovej morfografie patrí problematika formovania mapových znakov, t.j. nachádzanie takej ich formy, ktorá by najlepšie vyhovovala reprezentácii ich obsahu. ... Mapový znak pozostáva z komponentov a elementov. Mapovoznakový komponent je makročastica mapového znaku s relatívnou samostatnosťou v rámci grafickej a významovej subordinácie. Spravidla je nositeľom čiastkového významu. Mapovoznakový element je mikročastica, najmenšia (nedeliteľná) materiálna zložka mapového komponentu (a tým aj mapového znaku); je ním určitý grafický motív v rámci vymedzeného elementárneho priestoru. Na formovanie (tvorbu) mapových znakov sa využívajú morfografické operácie: konsociácia, konjugácia...“ atď. Všetky morfografické operácie sú svojbytno-kartografické, nie sú poznačené ani lingvistickým pôvodom ani lingvistickou terminológiou. To isté platí aj pre syntézu (formovanie) a analýzu (dekompozíciu) mapových znakov.

V syntaktickom subsystéme mapového vyjadrovania po uplatnení delingvizácie nedochádza taktiež k žiadnym zmenám. Dokonca môže ostať aj názov „mapová syntax“, ale ak ho chceme viac vzdialiť od lingvistiky a priblížiť k semiotike, môžeme použiť aj názov „mapová syntaktika“ (tiež „kartosyntaktika“) alebo „syntaktika mapy“. Základnou jednotkou tohto subsystému mapového vyjadrovania ostáva mapový znak ako ucelená (komplexná) graficko-významová a v poli (osnove) mapy lokalizovaná jednotka. Podľa zvláštností lokalizácie možno aj naďalej rozlišovať syntaktické typy (typizačnú syntax-syntaktiku), syntaktické elementy, komponenty až celky (komplexy) a podľa ich uplatnenia komponentnú (analytickú, komplexnú a syntetickú), stratigrafickú (vrstvovitú) a kompozičnú syntax (syntaktiku).

Mapová štylistika je v minimálnej miere lingvistická už od svojho vzniku. Naopak, štýl je typickým príznakom každého druhu vyjadrovania, teda nielen jazykového. Základnými štylizujúcimi prostriedkami sú základné jednotky predchádzajúceho (syntaktického) subsystému, ktoré môžu plniť úlohu štýlém. Sú to mapové znaky, ich zoskupenia ako kompo-

zičné a súčasne aj ako štylistické elementy, komponenty až celky (komplexy). Z dôvodov delingvizácie netreba nič meniť ani na vyčlenených štýloch a štýlotvorných faktoroch - azda okrem prípadov, ktoré vyplynú z ďalšieho prehlbovania poznatkov o nich.

ZÁVER

Pri vedeckom bádani je zmena aspektu bádania vítanou metodickou zmenou najmä vtedy, ak sa doterajší bádateľský prístup vyčerpal, alebo ak nedáva očakávané progresívne výsledky. V našom prípade situáciu okolo rozvoja lingvistického nazerania na mapu ešte takto nehodnotíme. Lingvistický prístup sa ešte nevyčerpal. V závere práce [10] sme spomenuli, že jednotlivé poznatky v lingvistickej koncepcii mapy možno usporiadať inakšie, celú koncepciu možno doplniť o sémantiku mapy alebo mapového znaku tak, aby tvorila ďalšiu jazykovú (ale i semiotickú či vyjadrovaciu) rovinu. Hlbšie možno rozpracovať poznatky o mapovom znaku, o jeho zložkách (komponentoch a elementoch). Pozornejšie sa treba sústrediť i na morfografické (znakotvorné) operácie, čo znamená, že možno zvýšiť buď ich početnosť, alebo možno rozlíšiť viac podoperácií, prípadne možno zmeniť aj ich klasifikáciu. Aj pri vyčleňovaní syntaktických typov, subtypov a ich variantov je veľa otvorených problémov a v dôsledku ich riešenia možno očakávať zmenu ich triedenia. O komponentnosti, rozvrstvení, kompozícii a štýloch máp, ako aj o štýlotvorných faktoroch a funkciách máp sa nazdávame, že toto všetko sú predbežne otvorené otázky a že zatiaľ sa nachádzame len na povrchu ich riešenia. O tom, že je to tak, svedčí i príklad funkcií máp. Ich problém bol zaradený ako jeden z relevantných medzinárodných teoretickokartografických problémov súčasnosti a nachádza sa na poprednom mieste v pláne činnosti Pracovnej skupiny ICA pre definovanie základných teoretických problémov v kartografii. Vidieť, že lingvistická koncepcia mapy má pred sebou ešte veľa nevyriešených záležitostí a nepotrebuje zmeniť aspekt bádania zo „záchranných“ dôvodov.

O delingvizáciu jednej z verzií koncepcie mapového jazyka sme sa pokúsili sčasti na základe nadobudnutia dojmu o nedôverčivej zdržanlivosti kartografickej verejnosti, ale najmä z vnútorných teoreticko-metodických pohnutí. Boli sme jednoducho zvedaví, čo sa stane, keď z poznatkov o mape, ktoré vznikli z aspektov lingvistiky, odstránime všetko lingvistické. Výsledok nás prekvapil len trochu: po delingvizácii sa pôvodná verzia – koncepcia – nerozpadla na nesúrodé poznatky, ale naopak, jej aspekt sa rozšíril z úzkeho (čisto lingvistického) na všeobecnejší systémovo-vyjadrovací, skrátene: výrazovo-vyjadrovací, čiže expresivistický. Naše nevelké prekvapenie spočívalo len v tom, že nás delingvizácia nenasmerovala k intuitívne očakávanej koncepcii systémového modelovania, pod označením ktorého (a nie pod označením informačno-komunikačnej koncepcie) sa rozvíja v súčasnosti automatizované spracovanie máp. Delingvizácia teda naznačila rozšírenie nášho nazerania na mapu a upozornila, že do úvahy by sme mali brať všetky druhy (spôsoby) vyjadrovania či už v umení (malíarstve, grafike a pod.), vo vede (matematike, chémii a pod.), alebo v ďalších aktivitách človeka, v ktorých existuje potreba i možnosť niečo nejakovo vyjadriť.

Napriek tomu, že mapa mala a ešte nejaký čas iste bude mať najbližšie ku grafickým spôsobom vyjadrovania, vznik počítačovo-monitorových, anamorfných, kinetických, objemových a niektorých ďalších druhov máp kladie nové požiadavky na výrazové prostriedky i na nové vyjadrovacie princípy. Treba, aby kartografi boli pripravení riešiť a vysvetľovať všetky alternatívy mapového prejavu. Je viac ako pravdepodobné, že pritom nevystačia nielen s lingvistickým, ale možno ani s expresivistickým prístupom. Preto aj tento prístup treba považovať za jeden z viacerých možných na ceste za hlbším poznaním podstaty mapy.

LITERATÚRA

1. ASLANIKAŠVILI, A.F.: Metakartografija. Osnovnyje problemy. Tbilisi, Mecniereba 1974, 125 s. - 2. KOLÁČNÝ, A.: Cartographic Information - A Fundamental Concept and Term in Modern Cartography. Cartogr. Journal, 6, 1969, č.1, s.47-49. - 3. LUTYJ, A.A.: Projektirovanie sistem znakov tematičeskich kart. Moskva, Institut geografii AN SSSR 1986, 239 s. - 4. LUTYJ, A.A.: Jazyk karty: suščnosť, sistema, funkcii. Moskva, Institut geografii AN SSSR 1988, 292 s. - 5. Multilingual Dictionary of Technical Terms in Cartography. Wiesbaden, F. Steiner Verlag GmbH 1973, 573 s. - 6. NEBESKÝ, L.: O jedné semioticky orientované analýze mapy. Zprávy Geogr. ústavu ČSAV, 18, 1981, č.3, s.168-174. - 7. NEBESKÝ, L.: O jazyku mapy. Zprávy Geogr. ústavu ČSAV, 20, 1983, č.1, s.93-101. - 8. NEBESKÝ, L.: Grafy, tkáně a mapy. Zprávy Geogr. ústavu ČSAV, 21, 1984, č.1, s.37-42. - 9. PRAVDA, J.: Rozvoj teorii v kartografii. Geogr. čas., 37, 1985, č.2-3, s. 346-358. - 10. PRAVDA, J.: Základy koncepcie mapového jazyka. Bratislava, Geogr. ústav SAV 1990, 168 s.

11. RATAJSKI, L.: Pewne aspekty języka mapy. Polski przeglad kartogr., 8, 1976, č.2, s.49-61. - 12. SALIŠČEV, K.A.: Idei i teoretičeskije problemy kartografii 80-ch godov. Itogi nauki i techniki, tom 10 - kartografija, Moskva, VINITI 1982, 155 s. - 13. SCHLICHTMANN, H.: Characteristic Traits of the Semiotic System „Map Symbolism“. The Cart. Journal, 22, June 1985, s.23-30. - 14. SCHLICHTMANN, H.: Conceptual Field Structures in Thematic Mapping. Report on the First North American Working Seminar on the Concepts of Cartographic Language. Waterloo, Ontario, February 12-14, 1988, 27 s. - 15. SCHLICHTMANN, H.: Plan Information and Its Retrieval in Map Interpretation: the View from Semiotics. In: Cognitive and Linguistic Aspects of Geographic Space, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers 1991, s.263-284. - 16. WOŁODTSCHENKO, A.: Zu Fragen der Konstruktion und Gestaltung von pixelhaften Darstellungen. Vermessungstechnik, 33, 1985, č.10, s. 344-346. - 17. WOŁODTSCHENKO, A.: Zur Frage der kartographischen syntaktischen Einheit. Vermessungstechnik, 35, 1987, č.1, s.17-19. - 18. WOŁODTSCHENKO, A.: Zu Forschungsrichtungen der Kartensprache. Vermessungstechnik, 39, 1991, č.3, s.86-89.

Ján P r a v d a

THROUGH DELINGUIZATION TO EXPRESSIVISTIC CONCEPTION OF MAP

Many cartographers consider conception of map language a part, or continuation of informative/communicative conception of map. It is not correct, as this is the case of independent linguistic conception, based on quite different principles from those of its predecessor. Development of this conception was enhanced by numerous cartographers: Besides A. F. Aslanikashvili and L. Ratajski, especially A. A. Lutyty, H. Schlichtmann, L. Nebeský, A. Wolodtschenko were among them in the last decade, and also we have dealt with the elaboration of the foundations of one version of this conception. But we can observe some reservation, even distrust to this conception. Its cold reception led us to a mental experiment: We attempted at a delinguization i.e. abstraction from linguistic origin (as well as from terminology) in all important knowledge of this conception and estimation whether they were able to exist independently from it. Therefore we summarized the relevant knowledge of the proper conception of map language, that, as we believe, is highly linguistic. Delimitation of four language levels (signic, morpho-

graphic, syntactic and stylistic) and delimitation of basic unit - map syntagme, classified into morpheme and grapheme are characteristic for it. We investigated this and other relevant knowledge by means of endemization (analysis of elimination on exceptionality, on the character of occurrence in only one theoretical conception) i.e. we investigated whether their origin was only linguistic or whether it would possible to justify them in an exclusively linguistic context. After delinguization this conception did not disintegrate into non-homogeneous knowledge, on the contrary it became wider - expressivistic. We explain it as a notification that the map expressing ought to be investigated in relation with heterogeneous ways of human expressing either in arts (painting, music, etc), in science (mathematics, chemistry, etc.) or in other activities.

Fig. 1 Known scheme of communication of cartographic informations

U₁ - Universum of cartographer (creator of map), U₂ - Universum of the map user, K - cartographer (creator of the map), M - map, U_M - map user, K_J - cartographic (map) language.

Translated by H. Contrerasová